

А. І. Мисечко

**ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В ОДЕСІ В ПЕРІОД
ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (березень 1917 — квітень 1918 рр.)**

Тема відродження українського козацтва в Одесі на початку ХХ століття ще мало досліджена. Довгі десятиліття комуністичного панування проблематику дослідження українського козацтва було заборонено. Тим більше, що саме відродження козацтва створювало основну небезпеку встановленню більшовицької влади в Україні. Ця проблема взагалі не піднімалася дослідниками, особливо одеськими, які займалися вивченням більшовицьких військових формувань.

Лише за останнє десятиліття, в умовах незалежності з'явилися перші публікації та наукові видання, присвячені не лише історії українського козацтва, але й історії козацтва в Одесі¹.

Популяризації козацької тематики в Одесі сприяла багатолітня діяльність української громади міста, "Просвіти", товариства "Українська хата", "Одеського Українського клубу". Щороку діячі "Просвіти" влаштовували численні лекції для населення міста про козацтво², видавали книги про визначних українських гетьманів та козацьких отаманів.

В умовах Першої світової війни розпочався рух за створення власних національних військових формувань. Здеморалізовані частини російської армії, покидаючи фронт, проходили через Україну, сіючи анархію, грабуючи місцеве населення. Перші козацькі загони формувалися стихійно для самозахисту своїх сіл та містечок навесні 1917 року. В Центральній Раді депутатами все частіше підіймалися питання про дозвіл на формування українського козацтва в умовах анархії, що поширювалась.

Одним із організаторів та найактивніших популяризаторів ідеї утворення "Вільного козацтва" був член Українського військового генерального комітету при Центральній Раді для керівництва військовими справами Іван Луценко.

Паралельно з українізацією військових частин у Києві, почався процес формування українських підрозділів і в Одесі — на той час не лише найбільшому місті в українських губерніях, але й найважливішому пункті військово-морських частин і з'єднань російської армії.

Так, в Одесі, ще 26 квітня 1917 року заходами Одеської Української Військової Ради (яка була створена завдяки діячам українських організацій у місті і, насамперед, завдяки товариству "Українська Хата") та одного із її керівників Івана Луценка, у приміщенні першої вищої початкової школи (вул. Старопортофранківська, 16) відбулися збори щодо створення військового товариства під назвою "Одеський Український Військовий Кіш"³. Районом його діяльності призначено Одеський військовий округ, Чорноморський флот і Румунський фронт. Центральним органом організації стала Одеська Українська Військова Рада, яка складалася із представників окремих частин армії і флоту і центром мала Одесу. На зборах було затверджено статут товариства, обрано керівні органи на чолі з Іваном Луценком. Було створено секції товариства: агітаційно-просвітню, грошову та інформаційну. Обрано представників до різних органів влади.

Заслухавши доповідь студента Палянички із Києва про створення полку ім. Б. Хмельницького, делегати приступили до обговорення процесів створення таких же українізованих полків і в Одесі. Багато виступаючих зазначали вороже ставлення деяких російських демократичних організацій до українського руху як у Києві, так і в Одесі. Але вирішили мирно проводити культурно-освітню роботу серед військових частин армії і флоту⁴. Цей процес просувався досить успішно, особливо після проведення українських військових з'їздів у Києві та перших Універсалів Центральної Ради.

Так, 23 липня в Одесі до будинку штабу округу прибуло близько 1200 солдатів з вимогою українізації військ Одеського військового округу і Чорноморського флоту⁵.

Формування збройних сил УНР йшло паралельно із створенням "Вільного козацтва". Так, Генеральний військовий секретаріат став приділяти дедалі більшу увагу статутним відносинам для зміцнення військової дисципліни. Статут відзначався широким демократизмом у відносинах між рядовими і старшинами поза службою. Але "в бою і муштрі, — вказувалося в ньому, — є воля тільки начальника, всі його накази, команди і розпорядження — святий закон для кожного військового". Статут звертався до військових традицій запорізького козацтва. Так, у ньому було відновлено громадський суд над злочинцем: "Уся військова громада повинна за старими запорозькими звичаями засуджувати так, як це робилося в старовину"⁶. Статут було опубліковано в Одеській солдатській газеті "Рідний Курінь" на початку жовтня 1917 року.

В цей час вже було сформовано низку запасних та фронтowych українських частин, серед них перший Гайдамацький курінь під командуванням осавула В. Сахно-Устимовича, що сформувався під Одесою. Створювався і другий курінь. Гайдамаки на зразок "Вільного козацтва" мали свою військову форму чорного кольору, кашкет із синьо-жовтою стрічкою і літери на погонах Г. К. (Гайдамацький курінь). Були дисциплінованою частиною, наводили порядок і лад у місті і в регіоні⁷.

Цікавою та обнадійливою інформацією для одеських козаків було те, що Український воєнно-революційний штаб в Петрограді звернувся у листопаді до народного комісара національних справ А. Луначарського із пропозицією повернути із Ермітажу Преображенського гвардійського собору козацькі реліквії, що там зберігалися: знамена, грамоти й інші клейноди в Україну. А. Луначарський пообіцяв урочисто повернути Україні її реліквії, про що сповіщала газета "Одесский листок" на першій своїй шпальті. Але клейноди так і не повернули⁸.

Цьому сприяв затверджений 13 листопада 1917 року Центральною Радою за сприянням С. Петлюри статут "Вільного козацтва", згідно з яким воно мало перебувати "твердою опорою в боротьбі з анархічними елементами безчинства і злодійства"⁹. Більшовики вчинили заколот і на захист УНР виступили дисципліновані військові частини Армії УНР та курені "Вільного козацтва".

Оскільки лідери Центральної Ради, зокрема, Володимир Винниченко, вбачали у відродженні "Вільного Козацтва" підґрунтя для формування народної міліції, тому в час небезпеки більшовицької агресії вони сприяли утворенню цієї військової формації.

До загонів "Вільного козацтва" масово вступали українські селяни. І таким чином "Вільне козацтво" уособлювало собою суто український військовий рух, який за висловом В. Голубко, виявляв тенденцію до

переростання у національно-визвольну боротьбу проти російсько-більшовицької агресії¹⁰. Цю небезпеку більшовики усвідомлювали. Так, 14 грудня 1917 року у телеграмі, відправленій з Харкова більшовицьким командуванням дається наступна характеристика "Вільного козацтва".

"Вільне козацтво" об'єднує селян та робітників України. "Вільне козацтво" групується навколо Центральної Ради, авторитет якої серед нього незаперечний. Настрій "Вільного козацтва" до більшовиків ворожий. "Вільне козацтво" обурене на більшовицькі частини за те, що на Україні села зазнають від них розрухи і грабунку. Більшовики-солдати, довідавшись про мобілізацію "Вільного козацтва", виявляють в'ялість і нехить воювати з українськими селянами..... Серед них спостерігається недовіра до народних комісарів, які обманом тягли їх у боротьбу з українцями. Глибоке обурення серед українських військ викликає той факт, що Ставка дає по 30 крб. у день кожному червоногвардійцю за те, щоб той ішов воювати проти України"¹¹.

Ми бачимо, наскільки гострою і складною була боротьба УНР із більшовиками, в тому числі і в Одесі. Лише при підтримці збільшовичених військових частин у середині січня 1918 року в Одесі більшовики захопили владу.

В Києві за три тижні було знищено близько 5000 людей, особливо винищувалися військовослужбовці та юні студенти й гімназисти, які чинили опір більшовикам (під Крутами, було знищено 168 учнів-гімназистів, які записалися в українські частини, але не встигли відступити із Києва, і 125 матросів українського морського корпусу¹²).

Подібний терор відбувався і в Одесі, де центром катувань і знищення людей став крейсер "Алмаз". Тоді в Одесі співали перероблену знамениту пісеньку:

Эй яблочко, куда ты котишься? Попадёшь на
"Алмаз" не воротиться!

Важко підрахувати кількість жертв більшовицького терору. Свідченням їх злочинів є похорон старшини Першого Гайдамацького куреня Остапа Сиса на Другому Християнському кладовищі. Його через два дні після більшовицького перевороту було заарештовано вдома і відправлено на "Алмаз". Там Остапа Сиса піддавали нелюдським тортурам. Після підняття тіла із дна моря у понівеченому трупі знайшли шість куль. Похорон відбувся 30 березня 1918 року після відправлення панахиди в Соборі, коли місто звільнили австро-угорські війська. Таких жертв в Одесі було чимало¹³.

Під час боротьби з більшовиками в Одесі народилося багато козацьких пісень. Одну з них варто зачитувати, зі слів письменника і краєзнавця Олега Олійникові. Цю пісню він почув від своєї матері.

Я сьогодні щось дуже сумую, Про
козацьку долю згадав, І про славу своєї
України, Що колись наче сокіл витав.

Боронив я свою Україну, Не лякався
москалів і татар, Тоді слава зі мною
стояла, Не посмів гайнувать яничар.

Не турбуйся мій добрий козаче, Ще
повернеться слава твоя, І на радість синам
України Ще загас яскрава зоря.

Все пройшло, все минуло. Чорна
хмара на землю лягла, І на горі синам
із Росії, Чужа влада у гості прийшла.

Не сумуй ти мій добрий козаче, Ще засяє
яскрава зоря, І на славу синам України
Прийде доля щаслива твоя.

Вдарять дзвони у велику годину Ми
сміливо всі кинемось в бій Ти воскреснеш,
моя Україно, В повній силі і славі своїй!

Після відновлення Одеської Української Ради у місті, до якої увійшли представники всіх українських демократичних організацій і партій, а також, члени виконавчого комітету гайдамацьких куренів і виконавчих комітетів військових депутатів, розпочалася організація життя в Одесі після двомісячного терору і хаосу. Комісаром міста Одеси став Іван Липа, місцем перебування якого став будинок по вулиці Грецькій. Розпочалося і відновлення "Вільного козацтва", на яке Центральна Рада покладала великі надії, особливо в період військової небезпеки.

Таким чином ми бачимо, що козацька традиція в Одесі як і по всій Україні була жива, вона підтримувалася українськими діячами та культурно-освітніми організаціями. І в час важких випробувань козацтво ожило, відродилося і вступило в Одесі в жорстоку боротьбу проти більшовиків разом із регулярними частинами армії УНР, яка також базувалась на козацькій традиції. Це чітко простежується

на трагічних подіях в Одесі в період діяльності Центральної Ради і під час становлення української державності в УНР.

Примітки:

1. Бачинський А. Хаджибей — Одеса і українське козацтво // *Одесі-200. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 200-річчю міста.* — Одеса, 1994. — 600. — С. 44; Бачинський А. Д. *Січ Задунайська. 1775-1828 рр.* — Одеса, 1994; Бачинська О. А. *Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр.* — Одеса, 1998; *Козацтво на Півдні України (кін. XVIII-XIX ст.).* — Одеса, 2000; *Хаджибей-Одеса та українське козацтво (1415-1797).* — Одеса, 1999; Гончарук Т., Гуцалюк С. *Українське козацтво та Хаджибей (Одеса).* — Одеса, 1998; Сапожников И. В., Сапожникова Г. В. *Запорожские и черноморские казаки в Хаджибее и Одессе (1770-1820).* — Одеса, 1998.
2. *Одеса козацька. Наукові нариси.* — Одеса, 2000. — С. 111.
3. *Український національно-визвольний рух (березень-листопад 1917 р.). Документи і матеріали.* — К., 2003. — С. 259.
4. *Там само.* — С. 260.
5. Литвин С. *Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана.* — К., 2001. — С. 86.
6. Голубко В. *Армія Української народної республіки. 1917-1918. Утворення та боротьба за державу* — Львів, 1997. — С. 118.
7. *Одеса козацька. Наукові нариси.* — С. 119.
8. Литвин С. *Суд історії.* — С. 95.
9. *Одесский листок.* — 1917. — 16 ноября. — С. 1.
10. Голубко В. *Вказ. праця.* — С. 154-155.
11. *Там само.* — С. 155.
12. *Там само.* — С. 171.
13. *Одесские новости.* — 1917. — 21 марта. — С. 2.